

גיבורי-על: כיצד דמיינה הספרות העברית לדורותיה את משוררי ספרד ד"ר אוריה כפיר

שיעור 1: הקדמה: כיצד שיר הופך לסיפור?

לבי במזרח / ר' יהודה הלוי

לבי במזרח ואנכי בסוף מערב
איך אטעמה את אשר אכל ואיך יערב?
איכה אשלים נדרי ואסרי, בעוד
ציון בתבל אדום ואני בכבל ערב?
יקל בעיני עזוב כל טוב ספרד, כמו
יקר בעיני ראות עפרות דביר נחרב.

מתוך: יש לי אהוב בסיירת חרוב / חיים חפר

כשלי הוא נשבע "אחכה לך",
מרדף יש ליד ים המלח.
וקכה יוצאת נשמת אחריי,
לבי במזרח כשהוא במארב.
יש לי אהוב בסיירת חרוב.

מאיר שלו, פונטנלה (עם עובד, 2002)

כל ערב אנחנו שבים ומתנחלים איש בצדו במיטה, לפי מה שהיא מגדירה כ'תורת הפנג-שואי של יהודה הלוי': היא במזרח, משקפי הקריאה על חוטמה, אני במערב מבקש לקרוא או לפתור תשבץ.

שאול טשרניחובסקי, עמנואל הרומי (אשכול, תרפ"ה)

כשאני מסיים בקריאתו של אחד ממשורריו ה"ספרדים", הריני תמיד עצב. עוצם אני את עיני, ורוצה לתאר לי: מהיכן בא המשורר? מתי חי? באיזו סביבה בילה את חייו? ומי היו העפרות, הצביות החשוקות שעליהן שר? – ואין אני יכול לתאר לי מאומה. קול דברים אני שומע, מליצה דולקת מליצה, גוזמא באה בעקב גוזמא, מלים יפות, ניבים חריפים – ואולם אין תואר ואין הדר ואין מראה. תלושים, עומדים מעל למקומות וזמנים, נראים הם לי. תאמר, שחיו בזמן זה או זה – אין סמן לזמנים. נקדים מאתים שנה, נאחר שלש מאות – אחת היא. הקורא הרגיל, שאין לו אלא מה שענינו רואות, ודקדוקי חוקרים אינו יודע, ובהשערות דקות כשערה אינו תולה עצמו – מעולם לא יבחין הן במקום הן בזמן...

אריסטו, פואטיקה

תפקיד המשורר הוא לספר לא את העובדות (הדברים שקרו), אלא את סוג הדברים שעשויים לקרות, כלומר את המאורעות האפשריים לפי ההסתברות או ההכרח. שהרי ההיסטוריון והמשורר נבדלים זה מזה לא במה שהם מספרים בחרוזה או לא בחרוזה (שהרי אפשר לערוך את כתבי הרודוטוס בחרוזה ועם זאת הם לא יהיו פחות היסטוריה בחרוזה מאשר בלי חרוזה); אלא בזאת הם נבדלים: האחד מספר את העובדות (הדברים שקרו), ואילו השני את סוג הדברים שעשויים לקרות.

מתוך: אתר הפיוט והתפילה

גִּלְגַּל וּמְזֻלוֹת / אברהם אבן עזרא

גִּלְגַּל וּמְזֻלוֹת בְּמַעְמָדִם / נְטוּ בְּמַהֲלָכְכֶם לְמוֹלְדֹתַי;

לוּ יִהְיוּ נְרוֹת סְחוּרְתַי – / לֹא-יִחַשְׁךָ שְׁמֵשׁ עֲדֵי מוֹתַי!

אֵיגַע לְהַצְלִיחַ וְלֹא-אוֹכַל, / כִּי עֲוֹתוֹנֵי כּוֹכְבֵי שָׁמַי;

לוּ אֶהְיֶה סֹחַר בְּתַכְרִיכֵן – / לֹא יִגְוֶעוּן אִישִׁים בְּכָל יְמֵי!

אברהם ערוסי, קורא הדורות (נוסח תימן, תשע"ט)

אחרי כל זאת הלך בגולה. הגיע לעירו של ר' שלמה יצחקי (רש"י ז"ל) והיה עשיר. בא אצל אשתו של רש"י, אמר לה: "היכן הוא הרב?", ובשביל שראתה אותו בבגדים קרועים וכביר העזים על בשרו וגופו לא נקי – כעסה עליו, דמתה דהוא אדם פשוט. אמרה לו: "מה אתה רוצה ממנו? לא פה הוא!", אמר לה: "לא צריך". הלך עד הצהרים ובא. שאל לאשתו: "איפה הרב?", אמרה לו: "מה אתה צריך ממנו? הן הוא כבר שוכב וישן!", אמר לה: "לא צריך". הלך והמתין שתי שעות ובא ושאל לאשתו. אמר לה: "איפה הרב?", אמרה לו: "מה אתה צריך ממנו? הן הלך להטיול!", אמר לה: "לא צריך ולא כלום". ישב מעט על הפתח והנה באו הכלבים שהיו עם הצאן במרעה. נבחו אותו וקרעו שלמותיו. אמר: "חביבין יסורין, דבתר עניא אזלא עניותא" (אחרי העני הולכת העניות). עמד וכתב על הפתח של רש"י:

אַשְׁכִּים לְבֵית הַשָּׁר – אֲמָרִים: כָּבֵר רָכֵב!

אָבֵא לְעֵת עָרֵב – אֲמָרִים: כָּבֵר שָׁכֵב!

או יַעֲלֶה מְרַכֵּב, או יַעֲלֶה מְשַׁכֵּב –

אוֹיֵה לְאִישׁ עֲנִי, נוֹלֵד בְּלִי כוֹכֵב!

מי כמוך ואין כמוך מי דומה לך ואין דומה לך / רבי יהודה הלוי

מי כְּמוֹךָ וְאֵין כְּמוֹךָ מִי דוֹמֶה לָךְ וְאֵין דוֹמֶה לָךְ גְּמַלְנִי מֵאֵז טוֹבוֹת

גְּלוּיּוֹת יְדוּעוֹת לְלִבָּבוֹת

גַּם אִם יִהְיוּ הַצָּרוֹת קְרוֹבוֹת

אֲשֶׁרִי כָּל חוֹכֵי לוֹ

[...]

קָשָׁב רַב קָשָׁב צָרוֹר הַמֵּר

מִסְרִיסֵי הַמְּלָךְ הַקְּבוּעִים לְשִׁמּוֹר

וְהֵנָּם חוֹשְׁבִים עַל הַמְּלָךְ לְאִמּוֹר

הִבֵּה נִתְחַכְּמָה לוֹ

אֲדוֹן חֶסֶדְךָ בֶּל יִחְדַּל

אֲמַתְךָ מִבְּצָר עֵז וּמִגְדָּל

כִּי הִיִּיתָ מְעוֹז לְדָל

וּמְעוֹז לְאֲבִיוֹן בְּצָר לוֹ

בִּימֵי חֶרְפֵי מִקְדְּמוֹנֵי

בִּי דְבַר רוּחַ ה'

וְהַיּוֹם אִם גְּרִשׁוֹנֵי עוֹנֵי

דוֹדֵי לִי וְאֲנִי לוֹ

רְצָה הָאֶחָד לְשֹׁמֵר פְּפָלִים	שְׁנִיָּהֶם נָתְלוּ עַל הָעֵץ
מְשֻׁמְרָתוֹ וּמְשֻׁמְרַת חֲבֵרוֹ שְׁתֵּי יָדָיִם	כִּי שָׁמַע מְרֹדְכִי לְשׁוֹנֵם בְּהוֹעֵץ
וְהַשְּׁנִי סֵם בְּסִפְלֵי הַמַּיִם	נִשְׁקָה לַמֶּלֶךְ סֵם הַמּוֹת רוֹעֵץ
שֵׁם שֵׁם לוֹ	אוֹלֵי יִפְתָּה וְנוֹכְלָה לוֹ
רְחֹשָׁה אֶסְתֵּר לְמֶלֶךְ בְּאַמְרֵי שְׁפָר	תְּשׁוּעָה זֹאת צְפוּנָה לְדוֹר אַחֲרוֹן
בְּשֵׁם מְרֹדְכִי וְנִכְתַּב בְּסִפְר	נִכְתְּבָה עַל סֵפֶר הַזְּכָרוֹן
בְּקֶשׁ וְנִמְצָא לְפָנַי צָבִי עֶפֶר	לְהִיּוֹת לוֹ מִן הַמֶּלֶךְ תִּגְמוּל וַיִּתְרוֹן
כִּי בּוֹל הָרִים יִשְׂאוּ לוֹ	כִּי פָעַל אָדָם יִשְׁלֵם לוֹ
	[...]

גדליה אבן יחיא, ספר שלשלת הקבלה (ונציה, 1586)

שמעתי אומרים, שרבי יהודה הלוי בעל הכוזר היה עשיר גדול ולא היה לו זולתי בת אחת יפה. וכשהגדילה, היתה אשתו לוחצתו להשיאה בחייו. עד שפעם אחת כעס הזקן אישה, וקפץ בשבועה להשיאה אל היהודי הראשון שיבוא לפניו. ויהי בבוקר, וייכנס רבי אברהם אבן עזרא במקרה לבוש מלבושי הסחבות. ובראות האשה העני הלז, נזכרה משבועת אישה, ויפלו פניה. עם כל זה התחילה לחקור אותו, מה שמו ואם היה יודע תורה. ויתנכר האיש, לא הודיע ממנו האמת.

ותלך האישה אל בעלה למדרשו ותבכה לפניו. ויאמר אליה רבי יהודה: "אל תפחדי, אני אלמדנו תורה ואגדל שמו." ויצא אליו רבי יהודה וידבר אתו. ויגנוב אבן עזרא את לבבו ויכס ממנו את שמו. ואחרי רוב תחנוני רבי יהודה הערים אבן עזרא להתחיל וללמוד ממנו תורה. והיה מתמיד בערמה ומראה עצמו כעושה פרי.

*

ויהי לילה אחד, ויתאחר רבי יהודה לצאת מבית מדרשו, וזה כי נתקשה מאד על חיבור תיבת רי"ש שבפזמון "אדון חסדך". והיתה אשתו קוראה אותו לאכול לחם ולא בא. ותלך האשה ותפצר בו, עד כי בא לאכול. וישאל אבן עזרא אל רבי יהודה, מה היה לו במדרש שנתאחר כל כך? ויהתל בו הזקן (ולא ענה לו). ואבן עזרא הפציר כל כך, עד שהאשה החשובה ההיא הלכה (שוב) אל מדרש אישה, כי גם היא

היתה חכמה. ותקח מחברת אישה ותראה אותה לאבן עזרא. ויקם אבן עזרא ויקח הקולמוס והתחיל לתקן בשנים או שלשה מקומות בפזמון. וכשהגיע לתיבת רי"ש, כתב כל הבית ההוא הראשון המתחיל "רצה האחד לשמור כפלים". וכראות רבי יהודה הדבר, שמח מאד, ויחבקהו וינשקהו ויאמר לו: "עתה ידעתי כי אבן עזרא אתה, וחתן אתה לי!" ואז העביר אבן עזרא המסווה מעל פניו והודה ולא בוש. ויתן לו רבי יהודה את בתו לאשה עם כל עשרו. ורבי יהודה, לאט לו, חבר הבית של תיבת רי"ש בפזמונו שמתחיל "רחשה אסתר למלך", ורצה שגם תיבת רי"ש של חתנו תשאר שם בכתובים לכבודו.

שיעור 2: בתו של יהודה הלוי

לך נפשי בטוחה או חרדה / יהודה הלוי

ך נפשי בטוחה או חרדה, / לך משתחנה תמיד ומודה!
בך אשמח ביום אנע ואנוח, / ולך אודה בכל גיעה ונידה –
ובפרש הספינה לעבר בי / כנפים כנפמי החסידה,
ועת תהום תהום תחתי ותנהם / כאלו מקרבי היא למדה,
ותרתיח כסיר את המצולה / וים תשים כמרקחה יקודה,
וצים כתים בבואם ים פלשתים / והחתים נחתים במצודה,
והחיות בהדפם לאניות, / ותנינים מצפים לסעודה,
ועת צרה כמבכירה ובנים / עדי משבר ואין כח ללדה!
ואלו אחסר מאכל ומשתה – / געים שמך בפי אשים לצידה.
ולא אדאן עלי קננין ובנין / ולא על הון ולא על כל אבדה –
עדי כי אטשה יוצאת חלצי, / אחות נפשי, והיא לי רק יחידה.
ואשכח את בנה, פלח כבדי, / ואין לי בלעדי זכרו לחידה,
פרי מעי וילד שעשועי – / ואיך ישכח יהודה את יהודה?
ונקל זאת לנגד אהבתך, / עדי אבוא שעריך בתודה,
ואגור שם ואחשב את לבבי / עלי מזבחך עולה עקודה
ואתן את קבורתי בארץך, / למען תהיה לי שם לעדה.

גדליה אבן יחיא, ספר שלשלת הקבלה (ונציה, 1586)

שמעתי אומרים, שרבי יהודה הלוי בעל הכוזר היה עשיר גדול ולא היה לו זולתי בת אחת יפה. וכשהגדילה, היתה אשתו לוחצתו להשיאה בחייו. עד שפעם אחת כעס הזקן אישה, וקפץ בשבועה להשיאה אל היהודי הראשון שיבוא לפניו. והיה בבוקר, וייכנס רבי אברהם אבן עזרא במקרה לבוש מלבושי הסחבות.

צבי בערגער, הנדר של רבי יהודה הלוי: חזיון בשתי מערכות (פשעמישל, 1900)

ההגדה הנפלאה המספרת את הנדר אשר עשה הרב ר' יהודה הלוי להשיא את בתו לאיש אשר יבוא בראשונה אל ביתו בבקר ביום אחד, נודעת לכל איש מישראל. אם אמת בפי ההגדה הזאת, או מליץ אחד בדא אותה מלבו כמעשי המפליאים ליפות בנפלאות את כל אנשי השם הידועים, אין לאל ידינו היום להכריע. אם אמנם יפלא בעינינו כי רב וגדול בישראל חכם תמים כר' יהודה הלוי ימהר בפחזותו לעשות דבר זר ולא יראה מראש אחרית דבר פן ינחם באחרונה אחרי אשר פצה פיהו ולא יוכל לחלל מוצא שפתי? ההוא לא ידע מהנדר אשר נדר יפתח שלא כהוגן ובתו יחידתו נשאה את פרי משוגתו? ... ההגדה הזאת תסופר מדור דור ורבים מאמינים בה ותנעם להם... וכן התעוררתי עתה להלביש את ההגדה הזאת לבוש מחזה שעשועים... ואם פעלתי זאת לא תמצא חן בעיני משוררים אחרים, הרשות בידם לעשות בה כטוב וכישר בעיניהם... לבי נכון בטוח כי החכמים האלה, ר' אברהם בן עזרא ור' יהודה הלוי ובתו, לא יחשבו לי עון בכוונתי הרצויה לתת כבוד לשמם כפי כחי.

ר' אברהם כלפון, ספר מעשה צדיקים (פאר הקודש, תשס"ט)

מעשה: רבי יהודה הלוי המחבר ספר הכוזרי, שהיה עשיר גדול ולא היה לו זולתי בת יחידה יפה מאד ושמה דילה, ואמה תמיד לוחצת לר' יהודה בעלה להשיאה בחייו, והוא לא רצה עד שימצא בן תלמיד חכם הגון. עד שפעם אחת כעס ר' יהודה ונשבע להשיאה למי שיבוא לפניו ראשון – בין עשיר בין עני, בין תלמיד חכם בין עם הארץ. ויהי בבקר, נכנס הראב"ע ז"ל – והוא בן אחותו של ר' יהודה ז"ל – והיה לבוש לבושי סחבות לפי שהיה עני מדובק (עני מרוד) ולא הכירו...

גדליה אבן יחיא, ספר שלשלת הקבלה (ונציה, 1586)

שמעתי אומרים, שרבי יהודה הלוי בעל הכוזר היה עשיר גדול ולא היה לו זולתי בת אחת יפה. וכשהגדילה, היתה אשתו לוחצת להשיאה בחייו. עד שפעם אחת כעס הזקן אישה, וקפץ בשבועה להשיאה אל היהודי הראשון שיבוא לפניו. ויהי בבוקר, וייכנס רבי אברהם אבן עזרא במקרה לבוש מלבושי הסחבות.

מתוך ארכיון הסיפור העממי בישראל, תוניס, 1959

מעשה שקרה על רבינו יהודה הלוי שהיה איש מקובל מאד וכן עשיר מאד והיתה לו בת יחידה והיתה יפה מאד ושמה היה דליה. והיתה אשת רבינו יהודה הלוי כל יום מנדנדת לו שיחתן את ביתו, כדי שישמחו איתה. והיה עונה לה אני אקח לה רק חכם טוב, והאשה כבר לא יכלה לסבול יותר מהדיבורים

שלו. והנה יום אחד התרגז רבינו יהודה הלוי ואמר לה אני נשבע בימיני שאקח לה את האישה הראשון שיפגוש אותו שיהיה חכם או עם הארץ עני או עשיר. והנה למחרת בבקר הם היו יושבים בביתם ונכנס רבי עזרא עליו השלום אצלם אבל היה מלובש בגדים ישנים וקרועים מהעניים ולא הכירו אותו...

מחבר לא ידוע, כ"י ותיקן, Vat.ebr.78

לא נעלים הם, הכי המה כסות / עלי, ועל ראשי – עטרת יהלום
לו ינעלם ציר נאמן יום הסנה, / לא נאמר לו: של, ואל תקרב יהלום.

נפתלי בן מנחם, ענייני אבן עזרא (מוסד הרב קוק, תשל"ח)

כדברי המאורשה ששלח לה ארושה נעלים לפני חתונתם

לא נעלים הם, הכי המה כסות / עלי, ועל ראשי – עטרת יהלום
לו ינעלם ציר נאמן ביום סנה, / לא נאמר לו: של, ואל תקרב יהלום.

ספר שירי זמרה (ליורנו, 1872)

זה השיר, יסדה אותו בת רבי יהודה הלוי זלה"ה, בעל "מי כמוך", כשלקחה רבי אברהם בן עזרא זלה"ה, ונתן לה מנעלים, סבלונות שלה. והיו התלמידים של אביה מלעיגים עליה על שלקחה אותו – שהוא היה עני, ולא יש לו אפילו עדי לחתן לה הסבלונות ונתן לה מנעלים. והיא השיבה להם זה השיר.

לא נעלים הם, הכי המה כסות / עלי, ועל ראשי – עטרת יהלום
אלו לבשם ציר בעת גשתו סנה / לא נאמר לו: של, ואל תקרב יהלום.

מתוך כ"י גינצבורג 268 (מיוחס לבת של יהודה הלוי ואשתו של אברהם אבן עזרא)

עוד שלחה לו כתב לבית המדרש וזה מה שכתבה בו

קח שמך והפכהו

המ"ם פתח הוא

והה"א סגול הוא

והבית חולמ הוא

ואז תבינהו

רשם: שמעון דהאן (בית שאן) מפי חנה אביטן (מארוקו), 1978

היה היה צדיק אחד, מלמד תינוקות ולו בת יחידה. לימד האב את בתו יחידתו תורה עד שידעה כמוהו. כל מי שהיה בא לבקש את ידה, לשאת אותה לאשה, היה אביה מסרב לו. כי היתה לו רק בת אחת ויחידה, חכמה ומלומדת, וקשה היה לו להפרד ממנה. כן קבע לה בביתו חדר מיוחד, רק בשבילה בלבד. ובו היתה יושבת ולומדת. בתקרת החדר היה צוהר. אביה היה מלמד תלמידים והיא היתה מאזינה אם התלמידים טועים או לא. יום אחד טעה תלמיד במלה אחת. כתבה הבת המלומדה פתק וזרקה אותו לכיוון ראשו של התלמיד. מייד תיקן התלמיד את הטעות. כאשר ראה הרב כי התלמיד שתחילה לא ידע את התשובה, הצליח בסוף לענות על השאלה, הבין, כי בתו עזרה לו ע"י שכתבה את התשובה. כעס הרב על בתו ואמר לה: לעולם אל תעזרי לתלמידים ואל תעני במקומם.

אחרי שהתלמידים הלכו קרא הרב לבתו ואמר לה: בדקי לי את הראש ונקי לי אותי. והנה הופיע זבוב על פני הבת וזו פנתה אליו ואמרה לו: לך לך, לך לך, ולא, אכניס בך כף זו. תמה האב ופנה לבתו: מה גודלו של זבוב זה שתתקעי בו כף? ענתה הבת: אבא, העור מתרחב ונמתח.

הבין האב מה רב חפצה של הבת להינשא והכריז: מכריז אני בחרם ובשבועה, כי מחר בבוקר אשיא אותך. אפילו אם יבוא עבדי, אגיירנו ואתננו לך. כך הכריז, בנגוד גמור למה שהיה נוהג עד אז, שלא רצה להשיא את בתו לא לתלמידים, לא מלכים ולא לשרים. הפעם, גם כאשר יבוא עבד, יהיה הוא בעלך – סיים הרב את דבריו.

אותו לילה חלם ר' אברהם אבן עזרא עליו השלום חלום, ובו הודיעו לו: קום ובטל את גזירת הרב. יש סכנה שהוא ישיא את בתו לעבד שיגיע בבוקר אל פתח ביתו. לכן לך והיה אתה ראשון, כדי שבת-הרב המלומדת תינשא לך. בתום החלום פנה אבן עזרא בלילה לאשתו ואמר לה: קומי, קומי, והכיני לי צידה לדרך. רוצה אני לנסוע לעיר אחת. אמרה לו האשה: לא הזכרת לי דבר על כך עד עכשיו, ובעוד חשיכה מבקש אתה כי אכין לך צידה לדרך? מה הסיבה? ענה לה: כבר אמרתי לך. אני חייב לנסוע עכשיו!

והוא התחיל לרוץ ולרוץ הלאה, הלאה, הלאה, עד שמצא את העבד בפתח הבית של הרב, כשהוא נושא תרנגולות, ארבע מכאן וארבע מכאן. אמר לו ר' אברהם אבן עזרא: מה אתה עושה כאן. עבדי ענה העבד: אדוני, אני מחכה לרב, כדי למכור לו את העופות. קנה ר' אברהם את העופות מידי העבד ושילם לו. העבד הלך לו, וכאשר יצא הרב לפתח ביתו, מצא את ר' אברהם אבן עזרא מחכה לו. מיד השיא לו את בתו.

קראל שלמון (סלומון), נדרים: מחזה באומר ובצליל (אופרה), 1955

יהודה (קורא לעצמו את שטר ההתרה): "לפי ההלכה ולפי הדין המקובל מימי הסנהדרין, אבי עבדול חסן החתום מטה, מחוייב בסכום אלפיים סלע לטובת בית היתומים / בעיר לוסנה... עדות החתומים". (בקול רם): אלפים סלע – זה כל רכושי! / ואחרי כן איכה אשיא / בתי בלי כל פסיקה? / לא לעולם אוכל להחזיקה!

חכמים: גם לזה מצאנו מוצא מן הסבך, עצה טובה: אחד משלושתנו אלמן / ואם הוא יהי החתן / אין צורך בכל שילומים / כי הוא הנשיא של בית היתומים.

יהודה: אחד משלושה, ומה ההבדל? / כל אחד עולה על הרוכל. / וטוב חכם ואלמן / מרוכל טיפש וקבצן. (יהודה תופס את העט ומתכונן לחתום – [הבת] לאה נכנסת – [אמה] רחל אחריה).

לאה: לא ביקשה התרה בת-יפתח, / כן בת-יהודה עליה תיקח / את גזר הדין אשר פסק / השופט העליון. דודי לא חמק. (היא קורעת את האגרת. יהודה רואה את הגויל שעליו כתוב: אברהם).

שיעור 3: ש"י עגנון קורא אבן גבירול

ש"י עגנון, הסימן, בתוך: מאזניים, גיליון יח (תש"ד)

פעם אחת בליל שבועות ישבתי בבית המדרש יחידי ואמרתי אזהרות. שמעתי קול והגבהתי עיני. ראיתי איש אלקים קדוש עומד עלי. נפעמתי ונרעשתי ונאלמתי דומיה, שמימי לא ראיתי דמות קודש כזו בצורת אדם ומימי לא ראיתי אדם בדמות קודש כזו. הביט בי ועיניו מלאות זעם, כמלך שבא למדינה ולא מצא מכל שריו ועבדיו אלא עבד קטן. אמר לי, מה אתה עושה? אמרתי לו, לילה זה ליל שבועות ואני אומר אזהרות. אמר לי, ובשבע שבתות שבין פסח לעצרת מה עשית? לא ידעתי מה אומר, שהרי ודאי נתכוין לדבר שצריך הייתי לעשותו ולא עשיתי. אספתי כל כוחות הנפש ואמרתי, עשיתי מה שעושים. התפללתי וקראתי בתורה ושניתני במסכת אבות. חזר ושאל, ופיוטים אימתי אמרת? אמרתי לו, אין נוהגים כאן לומר פיוטים. הניח ראשו על לבו ושתק.

אחר שעה זקף את עיניו הקדושות ושאל, והיכן אומרים פיוטים? נזכרתי בעירי ביערותיה ובמימיה ובבית הכנסת הגדול שלנו, ובסידור הישן שמוטל על הבימה, שהיינו משתבחים בו שכל הפיוטים שפייטו רבותינו המשוררים עליהם השלום כתובים שם, ונזכרתי בחזן הזקן, השם יאיר אורו בגן עדן, שהיה בקי בפיוטים והיה אומרם בעל פה, שדפי הסידור שרויים בדמעות ואין הכתב ניכר. עניתני ואמרתי, יש מקומות שנוהגים לומר פיוטים. וכן נוהגים בעירי. שאל אותי, ומה שם עירך? עניתני לו בלחשישה, בוטשאטש שם עירי. ועיני זלגו דמעות מחמת הצרות שבאו על עירי, ואיני יודע אם עדיין היא קיימת. ניענע לי ראשו ואמר, בוטשאטש, וקולו כקול חרוז בשעה שהוא נושק לחרוז, וידעתי שהוא רבינו שלמה בן יהודה גבירול זכרונו לברכה שאת אזהרות שלו אמרתי בליל זה של שבועות.

אמר רבינו שלמה, אעשה לי סימן. כדי שלא אשכח את שם עירך. עמדתי תוהה וכי כל כך חשובה עירי בעיניו שמבקש לעשות לה סימן. והייתי סבור שיעשה לו סימן בטליתו. נשמע שוב קול, כקול חרוז בשעה שהוא מדבק עצמו בחרוז, ואמר, "ברוכה מערים את בוטשאטש העיר", וכך היה חרוז והולך בכל שבע אותיות שם עירי בשירה שקולה וחרוזים נאמנים. נשמטה נפשי ממני ושכחתי את שש השורות משירת העיר. ועתה אל מי אפנה ומי יגיד לי, אולי החזן הזקן, השם יאיר אורו בגן עדניו, שהיה בקי בפיוטיהם של רבותינו המשוררים הקדושים, הריני כפרת דמעתם.

שלמה אבן גבירול, מתוך: פיוט האזהרות, אתר ספריא

בְּכוֹר בָּנִים תִּפְדֶּה / וְטוֹטְפוֹת תַּעֲדֶה

וּבִפְנֵעֵי תִרְדֶּה / וְתִמּוֹל בְּבִשְׂרִים

וְתִפְדֶּה פֶטֶר חֲמוֹר / וְהִשְׁבַּת תִּשְׁמוֹר

וְהִהָלֵל תִּגְמֹר / בְּיָמִים נִסְפָּרִים

וְעַל כֹּנָפֵי בְּגָדְךָ / גְּדִילִים תַּעֲשֶׂה לָךְ

וְתִלְוֶה דֵל וְדָךְ / תִּפְיִיס בְּדִבְרִים

קִבַּע בְּרֶכֶת מְזוֹן / בְּאֵט וּבְחִפְזוֹן

וְלֹא תִמְצָא רְזוֹן / בְּעֵנֵי כְּפוּרִים

ר' אברהם כלפון, ספר מעשה צדיקים (טריפולי, 1807)

מעשה במהר"ש בן גבירול שהיה בשנת ד"א ותת"ל (1070) והיה בעיר סאראגוסא והלך לעיר באלינסיא (ולנסיה), והיה חכם גדול ומדקדק ומשורר נפלא וחכם בלשון יון, וחבר האזהרות של יום שבועות. ופעם אחת לבש עליו תוגר אחד קנאה על רוב חכמתו, ועשה התוגר תחבולות ומרמות עד שהביאו לתוך שדהו, והרגו...

אברהם מאיר הברמן, תולדות הפיוט והשירה (מסדרה, 1970). מיוחס לכ"י תימני עתיק

אבן גבירול היה בן י"ח שנה והיה עוסק בתורה בישיבה אחת. היתה לרבו בת יפה שהגיעה לפרקה, ואביה לא רצה לתתה לאיש. פעם אחת הפצירו בו, ואמר: מי שיתן לי "פרי חדש" אני נותנה לו. והיה אותו יום ג' באייר ורשב"ג שמע את הדברים. ישב בליל ד' באייר ותיקן וכתב מצוות עשה ומצוות לא תעשה (אזהרות), והשליך את הניירות דרך הארובה שבגג לתוך בית רבו. בבוקר השכים הרב כדי ללכת לבית התפילה, והנה הוא רואה ניירות מפוזרים בבית. ראה בהם כתיבה נאה ומישרת, הכניסם לתוך מטפחת והלך לבית הכנסת. אחרי התפילה הוציא את הניירות וקרא בהם, והכיר כי של אבן גבירול הם. קם ואמר בתוך הקהל, כי בניירות אלה בתו מקודשת לאבן גבירול. ובערב שבועות עשה שבע ברכות ונישואין.

גרשון בן אליעזר, ספר גלילות ארץ ישראל (1634)

כאבול: שם קבורת רבי אברהם בן עזרא ור' שלמה בן גבירול בעל האזהרות.

רמב"ם, הקדמה לספר המצוות

וכן כל מה ששמעתי ה'אזהרות' רבות המספר, שנתחברו אצלנו בארץ ספרד, נהפכו צירי עלי (הזדעזעתי) למה שאראה אותו מפרסום העניין והיגלותו.

(אך) אין להאשימם, כי מחבריהם היו משוררים ולא רבנים, ואת הראוי להם מצד אומנותם, שהיא מתק הדיבור ויפי החריזה עשו בשלמות. אבל בתוכן הדברים נמשכו אחר בעל הלכות גדולות וזולתו מהרבנים המתאחרים.

הרב יוסף קפאח, מבוא לתרגום ספר המצוות (מוסד הרב קוק, תשי"ח)

בימים ההמה ובעת ההיא בחדש סיון של שנת התרצ"ה בהיותי כבן שבע עשרה שנה... הושפעתני מאוד אז מדברי הביטול של רבנו (הרמב"ם) שבהם ביטל הוא לחלוטין... ובמילים חריפות את פעולת הפייטנים... והדברים מכוונים בוודאי גם כלפי האזהרות שחרז רבי שלמה בן גבירול, ואשר בתימן נהגו בשלוש מאות השנים האחרונות לאומרם בבתי הכנסת בשני ימי חג השבועות לאחר קריאת ההפטרה, את העשה נהגו לומר יום ראשון והלאוין ביום שני, ואף הוכנסו לסדורי התפלה שנכתבו... ומנגינתם המיוחדת להם... נעשת חלק ממהותו של חג השבועות ואי אפשר לתאר השראה של חג השבועות בלי האזהרות וסלסוליהן. והיה לי אז מאבק נפשי רב, היאך לפייט לפזם דבר שאינו נכון... ואם אניח שלא אקראם, הייתכן חג שבועות בלי קריאת כל מצוות ה'...? וכך עלה בלבי הרעיון לפתור את מצוקתי הנפשית על ידי עשיית מעין אזהרותיו של רשב"ג ושיהו בנויים על פי מנינו של הרמב"ם, וכך עשיתי, כתבתי חרוזים אלה אחת לאחת. המשכתי לשמוע בבית הכנסת את סלסול אזהרותיו של רשב"ג... ולאחר התפילה פיזמתי לעצמי בביתי חרוזים אלה באותה הנעימה ובאותו הלחן של אזהרות רשב"ג, והיתה לי הרגשה שמניתי את מצות ה' כפי מנין הנכון ועם זאת גם הסלסול והמקצב הלחני לא חסר לי. ולא הפריע לי כלל ולא פגמה בספוקי הנפשי עצם הידיעה שרחוק רחוק אני ממתק דבריו וערבות אמריו של רשב"ג.

ש"י עגנון, הסימן, בתוך: מאזניים, גיליון יח (תש"ד)

מעשה פעם אחת בשבת שלאחר הפסח השכמתי לבית המדרש הגדול. מצאתי את החזן הזקן כשהוא עומד על הבמה ומנענע קולו בשיר... הטיתי אזני ושמעתי שהוא אומר 'שביה עניה בארץ נכריה'

וכו'... יום אחד הפכתי בסידור הגדול של בית זקני ומצאתי אותם הדברים כתובים על הסידור וראיתי שתחילתה של כל שורה כתובה באות גדולה. צרפתי את האותיות הגדולות ויצא שם שלמה. קפץ לבי משמחה שידעתי בו שהוא רבי שלמה מן הסידור שלי. אבל נצטערתי על אותו צדיק... שמצטער בצערה של שבוייה זו שהיא לקוחה לאמה בארץ נוכריה. אחר קצת ימים חזרתי והפכתי באותו הסידור ובדקתי כל פיוט בראשי החרוזות ואם נזדמן לידי פיוט שהיה שמו של רבנו שלמה בן גבירול חתום עליו לא הנחתיו עד שקראתיו.

רבי שלמה אבן גבירול, פיוט האזהרות, מתוך אתר ספריא

שְׁמוֹר לְבִי מֵעֵנָה / הִיָּה בְּמֵאֵד נְעֵנָה

יִרְא הָאֵל וּמִנָּה / דִּבְרֵיו הַשְּׂרִים

ב=ש בְּצֵל שְׂדֵי אַחְסָה / וְצִדְקוֹ לֹא אַכְסָה

בְּמִצְוֹת לֹא תַעֲשֶׂה / וְאֶגִּיד מִיִּשְׂרָים

כ=ל פְּתוּבִים בְּאִמוּנָה / בְּעֵדוֹת נְאֻמָּנָה

וְכִימֵי הַשָּׁנָה / בְּמִסְפָּר נְחֻקָּרִים

י=מ יִקְרִים מְפִנִּים / עֲתִידִים וְצְפוּנִים

לְבַת הָאֵיתָנִים / כְּעֵדֵי קְשׁוּרִים

צ=ה צְאֵי נֹא לְקִרְאָתִי / אַחֲוֹתֵי רַעֲיָתִי

וְשִׁמְעֵי תוֹרָתִי / וְלִקְחֵי מוֹסְרִים

ש"י עגנון, הסימן, בתוך: מאזניים, גיליון יח (תש"ד)

נשמע שוב קול, כקול חרוז בשעה שהוא מדבק עצמו בחרוז, ואמר, "ברוכה מערים את בוטשאטש העיר", וכך היה חרוז והולך בכל שבע אותיות שם עירי בשירה שקולה וחרוזים נאמנים. נשמטה נפשי ממני ושכחתי את שש השורות משירת העיר. ועתה אל מי אפנה ומי יגיד לי, אולי החזן הזקן, השם יאיר אורו בגן עדניו, שהיה בקי בפיוטיהם של רבותינו המשוררים הקדושים, הריני כפרת דמעתם.

בְּרוּכָה מְעָרִים אֶת בּוּטְשָׁאטְשׁ הָעִיר

ו [.....]

ט [.....]

ש [.....]

א [.....]

ט [.....]

ש [.....]

חנה יבלונקה, "תפסיקו להציג את ניצולי השואה כרעבים", דה-מרקר, ערב יום השואה,

2.5.2019

(אני רוֹצָה) שיידעו מי היו היהודים בעודם בחיים, ומתוך זה יבינו את האובדן, ולא מתאי הגזים. פולחן של המוות והאֵין והרִיק בלי ללמוד על המלא — לא שוֹוה... אני מתחילה את הלימוד עם קריאה (סיפור הסימן של) ש"י עגנון שכותב על עירו בוצ'אץ', והוא מספר איך נודע לו שבוצ'אץ' היהודית לא קיימת יותר. עגנון מספר שהוא חוזר הביתה לסעודת שבועות, ומספר למשפחתו את הסיפורים שזכר ממנה, מקים לחיים את הגבאי והרב והמלמד והשוחט, ואת בעלי החנויות והליצן העירוני — והוא לא אומר מלה אחת על השואה.

שיעור 4: מי רצח את שלמה אבן גבירול?

מתוך: שלמה אבן גבירול, ניחר בקראי גרוני, אתר הפיוט והתפילה

נְפֹשִׁי בְּמוֹתֵי תְרַנֵּן, / לוֹ מִצָּאָה צוֹר מְעוֹנִי,
אֶקוֹץ בְּחַיִּי וְאֶמָּאֵס / לְהִיּוֹת בְּשָׂרֵי מְכוֹנִי
כִּי יוֹם שְׁשׁוֹנִי – אֶסוֹנִי / וּבְיוֹם אֶסוֹנִי – שְׁשׁוֹנִי

מתוך: שלמה אבן גבירול, לו נעצרה, אתר הפיוט והתפילה

אֶם יַעֲרֹץ מוֹת אָנוּשׁ – לֹא אֶעֱרֹץ, / כִּי תַחֲזֶה מֵאַחֲרַי אֶמְרָתִי

מתוך: שלמה אבן גבירול, אחי תבל, אתר הפיוט והתפילה

וְלָמָּה נִדְּאָגָה מוֹת / וּמִזְכְּרוֹ מֵאֵד נִתְּמָה?
וְאֵיךְ יִבְכֶּה אָנוּשׁ נִפְשׁוֹ / וְהוּא כִּפְרָה וּפְדִיּוּמָה?
וּמִדּוּעַ נִתְּעַב כּוֹס – / וְעֲלִינוּ שְׁתוֹת דָּמָה?

מתוך: שלמה אבן גבירול, נפש אשר עלו שאוניה, אתר הפיוט והתפילה

אֱלֹהִים, חוּס עָלַי נִפְשִׁי / וְהִפֵּק אֶת רְצוֹנִיָּה
וְהַחֲשִׁינֵה מְהֵרָה לָּהּ / לְהַשִּׁיג אֶת אֲדֹנֵיהָ,
וְאִם אֵין – קַחְהָ אוֹתָהּ / בְּטָרֶם יוֹם אֶסוֹנֵיהָ.

משה אבן עזרא, שירת ישראל (מהד' הלפר, שטיבל, 1924)

ואבו איוב סלימן בן יחיי בן גבירול הקרטבי, יליד מאלקה וחניך סרקסטה... הוא היה למטה מבני דורו לפי גילו ולמעלה מהם לפי יצירתו... אף על פי שהיה מן הפילוסופים לפי טבעו ולפי ידיעותיו, הרי היה לנפשו הכעסנית על שכלו שלטון שלא הכריע ושטן שלא הכניע. נקל היה בעיניו לגנות את הגדולים והרבה לגנותם והגדיש את הסאה...
נקטף העלם הזה בולנסיה בראשית המאה השמינית, ושם קברו, והוא בן שלשים ומשהו.

יהודה אלחריזי, ספר תחכמוני (יהלום וקצומטה, 2010)

ובסוף ימי הנגיד נולד ר' שלמה הקטן אשר הניף בשמי השיר ולא בא עוד כבושם ההוא / ואחריו לא קם כמהו, / כי כל המשוררים הבאים אחריו / רצו ללמוד משיריו / ולא השיגו אבק רגליו / לתקף משליו / וחזק מליו. / ואלו הארץ ימים / חבר בסודות השיר פלאים עצומים, / אך נקטף באבו / ונחטף ולחות הנערות בו / ובן תשע ועשרים נרו כבה / ועד השלשים לא בא.

יוסף סמברי, ספר דברי יוסף (קהיר, 1672)

ומעשה שהיה כך היה, כי פעם אחד היה (אבן גבירול) הולך בדרך והוא יחידי והכנור בידו, והיה כנגן המנגן. והנה רכב איש מנגד בא לקראתו, וכשומעו את קול הכנור מנגן ויורה אליו חץ ויתקענה בבטנו, ומיד נפל לארץ מת. ובשביל שלא יתפרסם הדבר לקחו וקברו בתוך הפרדס שלו וזרע על קברו אבטיחים. וזה היה בזמן ימות החורף. ועם כל זה האדמה הולידה והצמיחה אבטיח נאה ומשובחת, נחמד למראה וטוב למאכל. ויאמר האיש המרצח בלבו: 'למי נאה זאת האבטיח כי אם למלך, בהיות בזמן הזה שהוא כנגד טבע האדמה שלא לצמוח כי אם בימי הקיץ, ובודאי כי יקר וגדולה וכבוד אקבל מאת המלך עליה'. והנה עשה זאת כאשר זמם ותכף ומיד הוליכה למלך, וקבלו המלך בסבר פנים יפות ואמר לו: 'מה נאה אבטיח זה, מה טובה ומה יופיה'. מיד צוה המלך להביא הסכין ולחתוך אותה ולחלקה לכל שריו העומדים לפניו במלכות. ומיד פתחו אותה ונמצאת כולה מלאה דם. מיד תמה המלך על המראה ונשבע בחיי ראשו לאותו האיש שיגד פשר הדבר, דברים על אמיתתן, על מה ועל מה היה הדבר הזה, ואם מאן ימאן להודות האמת, ידוע ידע נאמנה כי בנפשו הוא. אז הוכרח אותו המרצח במעשיו להגיד האמת ולהודות על חטאו אשר חטא. מיד צוה המלך לתלותו על עץ. כן יאבדו כל אויביך ה'! וצוה המלך שיוציאו משם את ר' שלמה וקברוהו בכבוד גדול. כך שמעתי מפי מגידי אמת.

גדליה אבן יחיא, ספר שלשלת הקבלה (ונציה, 1586)

רבי שלמה בן גבירול הנזכר במקומות רבים היה בדור הזה בסרגוסה ונפטר בבלינצה (ולנסיה). והיה חכם גדול ומדקדק ומשורר נפלא וחכם בלשון יון. וקבלתי מחכמי הדור שתוגר אחד לבש קנאה מרוב חכמתו (של אבן גבירול) והרגו וקברו בגן שלו אצל אילן תאנה והתאנה חנטה פגיה קודם זמנם ועשה תאנים גדולים ויפים מאד ויתמה עם הארץ. וישמע גם המלך ויתמה. וישאל לתוגר איך החכים על האילן להקדים פירותיו כל כך. ונאלם. אמנם המלך הפציר בו מאד ולא הודה מאומה. ויצו המלך להנתן לו יסורים עד שיודה מה עשה לאילן. ולבסוף הודה איך הרג ליהודי וקברו אצל התאנה ומאמין שלחות הנקבר מבכר הפירות וכו'. ותכף צוה המלך ויתלוהו עליו.

יצחק עבו, בתוך: ארכיון הסיפור העממי בישראל (צפרו, 1975)

גלגולו של דוד המלך

כתוב בתהלים "וכי יאמר אדם, "אך פרי לצדיק אך יש אלוקים שופטים בארץ". הפסוק הזה מוקשה. מה פרוש המלה "אך"? היא באה למעט בדרך כלל, ומה ענין שני חלקי הפסוק זה לזה, "אך פרי לצדיק" לעומת "אך יש אלוקים שופטים בארץ"?

מספרים על המשורר הנשגב ר' שלמה אבן גבירול ז"ל שנתגלגלה בו נשמתו של דוד המלך עליו השלום והיה לו קול נעים מאד והיה שר כל הזמן לבורא עולם כדוד בזמנו, כל לילה הוא קם מזמר זמירות וכו'. היה גר ע"י אדם רע, גוי...

את חטאי אני מזכיר היום: יהודי אחד נבזה שאני הרגתי אותו... וקברתי אותו תחת התאנה, ופתאום היושב בשמים לא שתק על העול הזה ואין לי מה להגיד. אמר המלך: הוא חייב מלקות, תנו לו מכות עד שתצא נשמתו. הוא הרג אדם, גם הוא יהרג – מדה כנגד מדה. הגוי מת ונהרג.

זהו שאמר הפסוק, "ויאמר אדם אך פרי". איך גדלו הפירות ללא עת וזמן? מנהגו של עולם הפירות כזמנם, וכעת התאנה גדלה תאנים ללא עת? אתה יודע למה? לצדיק, כדי לנקום את נקמתו של הצדיק שהוא רבי שלמה אבן גבירול זכרונו לברכה, ומזה ידע אדם אך יש אלוקים שופטים בארץ, יש מנהיג ובורא, אין העולם הפקר חס ושלום. אם אדם נעשה לו עול אל יתרעם ואל יתלונן, יחכה, הנה האדם הזה אף אחד לא ידע את מותו. הנה הקב"ה הודיע הדבר והגוי הזה בא על עונשו.

עדה התאנה, מגרמנית: שלמה ערענבורג, הכרמל (וילנה, 1869)

לפנים, במשול הערבאים בשפאניה היתה מדינת שפניא ארץ ברוכה ומאושרת וקראו לה גן עדן התחתון. שנאת הדת לא נודעה בה, יושביה לא שנאו איש את אחיו, כל עם ועם עבד את אלוהיו כפי דתו, ואין שנאה וקנאה ביניהם. גם בני ישראל מצאו שם מנוחה ושלום, בשלום ישבו איש תחת תאנתו ואשכולות גפנו... אז עמדו בישראל גדולים חכמי לב, חכמים, משוררים... כבוד ויקר נתנו להם בני דורם, לפני מלכים התיצבו, ורוזנים קרבו אותם באהבה. בין החכמים המופלאים ההם גדל כבוד המשורר הנעלה רבי שלמה בן גבירול, תפארת דורו ותפארת ישראל עד היום, רך בשנים ואב בחכמה, גם יפה תאר, פרי נחמד למראה... כל אשר ראהו אהבו אהבה ניצחת, וכל אשר שמע נעים זמירותיו כבדו ביראת הכבוד... וגם עלמות עדינות בשמען הוד מנגינותיו התלקח יקוד אהבה בלבן... בנות ארצות המזרח, רגשותיהן חזקות מרגשות בנות הצפון, וכיקוד השמש הבער כן תוקד אהבתן.

אמת מארץ תצמח, מגרמנית: חיים נח מעלניק, המגיד (קרקוב, 1892)

'הלא תוכל לאהוב אותי?' שאלה שולמית ושחוק קל חלף עבר על שפתיה-שושנים. 'ומדוע לא? מה לאהבה ולדת? האהבה לא תשאל את איש לדתו, עמו ומקור מחצבתו'; אך שאלתה היא: איך תאהב?... שלמה לא יכל עוד לעמוד מרחוק ולהתבונן בקור רוח אל אהבת שולמית ויפול לפניה על ברכיו ואלפי נשיקות היו מנת חלקה ושניהם כרתו ברית אהבה...

ויציקהו המלך בדברים, גם הפחידהו באימים לגלות את אזניו מה היתה לתאנתו זאת, ויתוודה הרוצח על הרצח אשר עשה. המלך בחרות אפו צוה לתלות את הרוצח על התאנה, ותחת התאנה מצאו את גיית המשורר המת. – הנה כי כן, קוראים נכבדים, אמת מארץ תצמח ואחרית רשעים עדי אובד.

ת. הכפרי, מות רבי שלמה אבן גבירול, בתוך: הד המזרח (ירושלים, 1950)

רבי שלמה אבן גבירול חי בספרד הדרומית תחת שלטון ערבי מושלימי. באותם הימים הספיקו הנוצרים לכבוש שנית מידי הערבים את רוב ארץ ספרד, ובקושי החזיק מעמד השלטון המושלימי בספרד הדרומית.

המדינה הנוצרית שלחה אנשים ערומים לספרד המושלימית, ותצוו להידחק אל חצרות האמירים ולהיות להם ליועצים; ובתואנה של השכנת שלום בין המדינות הנוצריות והמושלימיות בקשו להכניס שנאה בין היהודים ובין המושלימים, ולהרחיק את היועצים היהודים המוכשרים והמסורים שהיו על יד כל אמיר מושלימי...

וישלוט אי הצדק בארץ וכח השלטון נחלש מאד, אוצר המדינות המושלימיות דלל, ותככי היועצים החדשים גרמו לסכסוכים בין אמיר לאמיר וכח המדינות המושלימיות שבדרום ספרד הלך ודל.

ולרבי שלמה בן גבירול חבר, בן לאחד השרים הראשונים בממשלה. שניהם אהבו אחד את השני אהבה גדולה, ויום בלו שעות ארוכות בויכוחים על ענינים פילוסופיים ועל חבור מליצות...

אמר ר' שלמה לידידו: זה זמן רב רציתי לגלות אזניך על דרך שרי עמך. דרכם זו להגרר אחרי עצת אנשים זרים שליחי המלכים הזרים, ולנטוש עצות יועצים מאזרחי הארץ מביאה לרוח רעה המסכסכת בין האמירים, המרחיקה כחות עזר נאמנים ונבונים מבין אזרחי הארץ וגורמת לשפל מוסרי וכלכלי במדינה... נעלב הידיד הצעיר מדבריו של ר' שלמה ויחשוב בלבו: אין אציל כעם הערבי ואין חכמה כידיעת הקוראן. ומי היהודי העני הזה שיבוא לתת עצה בהנהלת המדינה ובעניני מוסר. ובכעסו שלף את חרבו מנדנה ויהרוג את רבי שלמה בן גבירול.

וכשוך זעפו של האציל התחרט חרטה גדולה על פשעו, כי הבין כי עוול גדול עשה בידיד נפשו.

ובכדי לטשטש את עקבות הפשע כרה קבר לר' שלמה תחת עץ התאנה. הוא סבל מיסורי חרטה וכדי להשקיט את מצפונו נטע גן פרחים על קברו ליד העץ, וייעדור את האדמה ויום יום השקה את הפרחים האלה. וכתום מלאכתו ישב האציל ליד הקבר ויהרהר בדברי ידידו המת על מצב המדינה, ויחליט שהשכלת עמו הנמוכה היא הגורמת לזה. ומאותו יום והלאה, עזב את שעשועיו ואת מעשי נערותו, ויתעסק בהפצת השכלה בין העם. ויחל להחדיר את רעיונות החופש ואהבת הבריות בכל שכבות העם. ההשקאה והעדור היומימי תחת עץ התאנה גרמו שהעץ יתן פירות גדולים ויפיים יוצאים מן הכלל.

פעם עבר האמיר דרך שם ויתפלא על גודל פירות התאנה ועל טעמם הטוב. ויהי בהיודע לו שבן אחד משריו האצילים מטפל בעץ, קרא אותו אליו ויחקרהו לדעת, מה הניע אותו לעדור ולהשקות את העץ. ויספרו לו שרי האמיר גם על עבודת הצעיר בתוך העם, ועל למדו אותם רעיונות חדשים המתנגדים למנהגי האבות. ויגלה האציל הצעיר את כל האמת לאמיר. והאמיר שהיה משועבד ברוחו ליועציו הזרים ואשר פחד פן תפקחנה עיני העם ויבין את תעתועי המלך ושריו ויבוא למרוד בו, צוה על עבדיו ויתלו את האציל הצעיר על עץ התאנה ממעל לקברו של רבי שלמה אבן גבירול.

שיעור 5: האם הגיע יהודה הלוי אל ארץ ישראל?

יפה נוף / יהודה הלוי

יפה נוף משוש תבל קריה למלך רב / לך נכספה נפשי מפאתי מערב!
המון רחמי נכמר כי אזכרה קדם, / כבודך אשר גלה ונוה אשר חרב.
ומי יתנני על כנפי נשרים, עד / ארוה בדמעי עפרך ויתערב!
דרשתיה, ואם מלכך אין בך, ואם במקום / צרי גלעדך – נחש שרף וגם עקרב.
הלא את אבניך אחונן ואשקם, / וטעם רגביך לפי מדבש יערב!

תהילים קב, 14-15

אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד. כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחננו.

ציון, הלא תשאלי / יהודה הלוי

ציון, הלא תשאלי לשלום אסיריך, / דורשי שלומך והם יתר עדריך?
מים ומזרח ומצפון ותימן שלום / רחוק וקרוב שאי מכל עבריך,
ושלום אסיר תאוה, נותן דמעיו כטל – / חרמון ונכסף לרדתם על הרריך!
לבכות ענותך אני תנים, ועת אחלם / שיבת שביתך – אני כנור לשיריך.
[...]

מי יתנני משוטט במקומות אשר / נגלו אלהים לחוזה וציריך!
מי יעשה לי כנפים וארחיק נדוד, / אניד לבתרי לבכי בין בתריך!
אפל לאפי עלי ארצה וארצה אב- / ניה מאד ואחנן את עפריך.
[...]

ינעם לנפשי הלך ערם ויחף עלי / חרבות שממה אשר היו דביריך,
במקום ארונה אשר נגנז, ובמקום כרו- / ביה אשר שכנו חדרי חדריך!
[...]

אנה למושב אלהיך, ואשרי אנוש / יבחר יקרב וישכן בחצריך!
אשרי מחפה ויגיע ויראה עלות / אורך ויבקעו עלי שחריך,
לראות בטובת בחיריך ולעלו בשם- / חתך בשוכך אלי קדמת געוריך!

גדליה אבן יחיא, ספר שלשלת הקבלה (ונציה, 1586)

רבינו יהודה הלוי בר שמואל הספרדי היה בדור הזה, חכם גדול ומדקדק ומשורר ובכל המושכלות והוא חבר ספר הכוזור... כתב ספר יוחסין שרבי יהודה הלוי היה בן נ' שנה כשהלך לארץ ישראל כנראה בפיוטיו, וקבלתי מזקן א' שבהגיעו אל שערי ירושלים קרע את בגדיו והלך בקרסוליו על הארץ לקיים מה שנאמר "כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו", והיה אומר הקינה שהוא חבר האומרת "ציון הלא תשאליו" וכו'. וישמעאל א' לבש קנאה עליו מרוב דבקותו והלך עליו בסוסו וירמסוהו וימיתהו

רבי יהודה הלוי / מיכה יוסף לבנזון (1902)

...אז שר שירו "ציון הלא תשאליו"...

דמו הארזים לא עוד נדו נעו,
וכמו אמרו לקינה: אל תחדלי!
כי קינות ירמיהו שנית ישמעו.

הוא שר בלבנון – כל חי בו נדמו,
כי רוח אל שדי מפיו נאצלה;
ובניב "קדמות נעוריד" מליו תמו,
כי תרדמת יה אז עליו נפלה.

אז הובא בחלום אל ממלכות המות –
ופתע הקברות פיהם פערו,
קמו הרפאים מתחת מצבת,
ודמי המשורר קפאו נצרו.

[...]

מתו ציון המה קמו מקבר,
ובעד אלהימו אז הרגו הכרעו;
אך מפים ופצועים שבר על שבר,
ושרופי מוקד ובמים טבעו.

גם אכולי רקב ודקורי חרב
משלכים לכפירים ולחמי דבר,
מקדישי שם האל בקר וערב –
ובעד עמם, הה, הם ירדו אז קבר!
[...]

וידי מתים עודם נוגעים בו יחד,
עוד חרדת החלום על לבו סוערת;
פתאום גם יד חי, – הוי חמס ופחד! –
גם חרב יד חי, הוי בו חודרת!

חרב אכזר חי לב חולם חדרה,
כאפיקי מים, הוי, דמיו יצאו!
ובזרמת דמו גם נפשו נגרה:
"לנו נדמית!" המתים קראו.

וצחוק תענוגים, לא חרדת צלמות,
אך הוד נעים יה חפף על פניהו;
פה תם חלומו. – הו, חלום מר מות!
אך המשורר לא עוד פתח עיניהו...

